

Центральна міська бібліотека для дорослих
ім. Бориса Антоненка-Давидовича

Берегиня Шевченкових скарбів

Бібліографічна розвідка

До 110-річчя від дня народження
Єлизавети Омелянівни Середи

(1907–1992)

Ромни – 2017

Берегиня Шевченкових скарбів: до 110-річчя від дня народження Єлизавети Омелянівни Середи: бібліографічна розвідка /Центральна міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач В.І.Салогуб. – Ромни, 2017.

У бібліографічній розвідці йдеться про долю видатного шевченкознавця, збирачки та охоронця експонатів музею Т.Г.Шевченка Є.О.Середи.

Користувачі бібліотек зможуть ознайомитися з спогадами про матір Ігоря Русанівського та краєзнавчим есе Григорія Діброви.

Розвідка адресована бібліотечним працівникам та користувачам публічних бібліотек. Також він може стати в нагоді іншим категоріям користувачів, тим, хто цікавиться видатними людьми нашого краю.

НАША АДРЕСА:

Центральна міська бібліотека для дорослих

ім. Бориса Антоненка-Давидовича

вул. Коржівська, 94

м. Ромни

42000

Тел. 5-31-53

ел. адреса: library-romny@ukr.net

Слава і біль України. Берегиня.

Після втрати чоловіка мама до кінця днів своїх намагалася довідатися про подробиці його смерті. Регулярно писала слідчим органам, але отримувала відписки. Останній лист надіслала в ЦК КПРС. Відповідь датована 13 березня 1990 року, надійшла з іншої організації, але так само «дихала» казенщиною.

«Ваше заявление, адресованое в ЦК КПСС, поручено рассмотреть Управлению КГБ УССР по г. Киеву и Киевской области.

Ваш муж – Русановский М. А., был арестован НКГБ УССР 26 июня 1941 года за то, что якобы «являлся активным участником контрреволюционной группировки при Киевском госуниверситете». В предъявленом ему обвинении виновным себя признал (хоча в протоколах його допитів цього «зізнання», як нам відомо, немає. – І.Р.).

Во время военных действий на Украине в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 г.г.), на основании решения НКВД УССР и прокурора УССР 6 июля 1941 г. Расстрелян. К сожалению, УКГБ УССР по г. Киеву и Киевской области сведениями о месте расстрела и захоронении Вашего мужа не располагает.

Как Вам уже известно, решением прокуратуры УССР от 30 мая 1957 года он был реабилитирован, а постановлением Секретариата ЦК Компартии Украины от 16 апреля 1989 года восстановлен членом партии с 1989 года».

Отримавши таке, мама більше нікуди не зверталася. Все й так зрозуміло, ніхто ніколи не скаже, де тлінні останки нашого безвинно убієнного батька... колись мати розповідала мені, як з дружиною Максима Нагорного, викладача Київського університету і педінституту, фольклориста, також розстріляного як «ворог народу», ходила до Лук'янівської в'язниці. Німці тоді ще не свтупили до Києва, а радянські частини вже відійшли за Дніпро. В'язниця стояла порожня, ворота були відчиненими, у загратованих вікнах гоїдалося полум'я... мама і Нагорна ступили за ворота і сахнулися: тюремне подвір'я аж бурунилося рясними горбиками свіжо присипаних ям. Деякі з них були геть не прикриті, у них, навалені одне на одного, лежали постріляні люди.

Кати панічно спішили втікати, не потурбувалися бодай побіжно приховати жахливі сліди масового людоморства...

Мама вперто продовжувала шукати нашого батька, все сподіваючись на якесь диво чи випадок: у той період чимало людей пропадало безвісти, а потім несподівано знаходилися. Проте ані мамі, ані нам так і не пощастило відшукати святі вітцівські останки. Заховала їх кривава сталінська веремія на віки вічні.

Моя мама, Єлизавета Омелянівна Середа, народилася в селі Овлаші Роменського повіту Полтавської губернії 26 квітня 1907 року. Стала школяркою у рік початку Першої світової війни і з вимушеними перервами навчалася аж до 1931 року. Тоді, отримавши диплом Харківського інституту соціального виховання, почала науково-дослідну діяльність. Спершу – як викладач ФЗУ, а трохи згодом – як співробітник Харківського НДІ ім. Т.Г.Шевченка та Наукової бібліотеки ім. Короленка.

Саме з цього науково-дослідного інституту розпочав свій славний родовід знаменитий Державний музей Тараса Шевченка, відкритий навесні 1941 року в Київському Маріїнському палаці. Мама була серед його безпосередніх організаторів – відповідала за добір експонатів. А водночас, як співробітник Інституту, який тоді перебрався з Харкова в нову столицю України і набув нинішнього статусу Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка, активно вивчала духовну спадщину Великого Кобзаря. Підготувала тексти і коментарі до III та IV томів академічного видання творів Т.Г.Шевченка, виступала в журналах і газетах зі статтями на літературознавчі та шевченкознавчі теми. Зокрема, в журналі «Літературна критика» видрукувала «Основні хронологічні дати про життя і творчість Т.Г.Шевченка».

Музей Великого Кобзаря, що відкрився у Маріїнському палаці, зібрав неоціненні скарби, став для киян, гостей столиці, всіх українців місцем духовного паломництва. Але невдовзі розпочалася війна. Майже всіх працівників музею евакуювали. Близько семи тисяч найцінніших творів, рукописів, картин було запаковано в 11 ящиків для евакуації. Проте скульптури, килими, гобелени, меблі залишили в палаці.

Фашистську окупацію мама змушена була пережити в Києві: тяжко хворіли її батьки, та ще й двійко маленьких дітей на руках. На свій страх і ризик лишилася при рідному музеї,

берегинею його цінностей. Працювала і бібліотекарем, і лаборантом, і касиром...

Ще коли німецькі танки сновигали поблизу Святошина, до Маріїнського палацу прибіг радянський солдат. Повідомив, що під дощем поблизу Ланцюгового мосту, який вони мінували, валяються ящики з написом «Музей Т.Шевченка». мама з дідусем кинулися туди. І відразу впізнали свої «евакуйовані» музейні цінності. Як вони там опинилися, невідомо... В одному була гірка правда: ті, кому було доручено справу державної ваги, дбали лишень про власну шкуру. Ящики пролежали на березі понад два тижні.

На мосту вовтузилися сапери, стояла «полуторка», командував якийсь молоденький лейтенант. Мати підійшла до нього, попросила дати їй машину, аби вивезти ящики до палацу. Той спершу не погоджувався: у нього, мовляв, справи загальніші, наказ командування. Але мама зуміла його впросити. Так скарби Шевченкіани, по суті, народилися знову, перебравшись у рідний музейний дім. Там їх розібрали, підсушили, перепакували. Порядкував мій дідусь. А потім відвезли на вокзал і ледь не останнім вагоном відправили на той бік Дніпра. Потяг їхав до Харкова, звідти ще далі, в глибокий тил, де експонати приєдналися до Третьяковської галереї в Новосибірську.

На початках німецької окупації культурне життя у Києві не завмирало: працювали різні українські установи й театри, влаштовувалися святкування визначних діячів української культури: Івана Франка, Лесі Українки, Тараса Шевченка. Чільне місце посідав, звісно, Тарас Шевченко. І те, що лишилося від його музею в Маріїнському палаці.

Але згодом ставлення окупантів до українства різко перемінилося. Розпочалися масові арешти, гестапо влаштувало справжні лови на представників української інтелігенції, які виявляли бодай натяки нелояльності до окупантів. Облави, грабунки, розстріли стали страшною буденністю. Треба було негайно сховати частину важливих Шевченкових експонатів, аби ті не стали поживою німецьких грабіжників. Тай не тільки німецьких...

Рятували скарби, час від часу перевозячи їх з одного приміщення в інше: з Маріїнського палацу до історичного музею, з тим – до сучасного будинку вчителя, далі – на нинішню вулицю

Богдана Хмельницького, в приміщення школи... Взимку – на санчатах, а влітку – на звичайнісінькій тачці.

...Вересень 1943 року видався напрочуд теплим і лагідним. Одного вечора мама і дідусь подалися до школи, де переховували музейні скарби. Навіть я, тоді ще зовсім малий, добре запам'ятав ту напружену ніч. Усі ми так і не склепили очей: ані я, ані бабуся Катерина, ні брат Віталій. Ми дуже тривожилися: це був час насильницького масового вивезення «живого товару» до Німеччини. Тієї ночі мамі та дідусеві треба було прослизнути повз варту, проникнути до школи, позносити всі експонати до підвалу, замаскувати їх дошками та розбитими шкільними партами. Слава Богу, все вдалося зробити: допомогла дідусева чоловіча сила. Він не скаржився, перетягуючи тяжкі речі, хоч, як учасник Першої світової війни, мав кілька поранень і контузій та ще й тяжко хворів на серце. Після тієї виснажливої ночі у дідуся ще стачило сил повернутися додому, лягти, але з ліжка уже не піднявся. Серцевий напад невдовзі звів його в могилу.

Після похорону дідуся маму разом з нами, дітьми, німці кинули в теплушку і потягли на захід. Дивом урятувалися, стрибнувши вночі з вагона. Переховувалися у Мотовилівці під Києвом, доки фашистів вибили зі столиці. Холодного листопада повернулися додому.

На третій день після визволення Києва маму призначили виконавчою обов'язків директора Державного Центрального музею Т.Г.Шевченка. А за сумісництвом – старшим науковим співробітником Будинку-музею Т.Г.Шевченка.

Працювала, не покладаючи рук. 14 вересня 1944 року вона прихилила до фонду музею 540 одиниць експонатів. Тих, які переховувала в Києві разом з дідусем. Серед них – 256 творів живопису і графіки, 69 скульптур, 44 мистецькі роботи з фарфору і фаянсу, багато кліше Шевченкових праць, фотографій, килимів та gobelenів. Згодом повернулися і ті експонати, які мати і дідусь врятували в 11 ящиках...

За цей вчинок маму відзначили медаллю «За доблесний труд в Великой Отечественной войне». А газета «Правда України» помістила її фото разом з музейним сторожем Юхимом Найдюю. У мене й досі зберігається пожовкла газетна вирізка.

Проте, невдовзі над нашою родиною згустилися хмари. Почалися відверті утиски ти, хто мав нещастя бути на каторжних

роботах у Німеччині чи перебувати на окупованій гітлерівцями території. Клеймували «изменниками Родины», знімали з посад... У Будинку-музеї Т.Г.Шевченка оголосили наказ, погоджений у відділі кадрів та в музейному управлінні, підписаний Катериною Дорошенко. У зв'язку з тим, що «старший науковий співробітник Середа Є.О. працює постійно заввідділом в Центральному художньому музеї і працює в Будинку-музеї лише 3-3,5 години, що ніяк не задовольняє потреб Буд.-музею, тому надати т. Середі Є.О. місячну проф. відпустку з 1 серпня 1946 року і звільнити її з роботи старшого наукового співробітника в Будинку-музеї Т.Г.Шевченка».

Пам'ятаю, як тяжко мамам це переживала. А проте з головою поринала в роботу: 1944 року знову відкрився Державний музей Т.Г.Шевченка. Для матері в ньому знайшлося місце наукового співробітника... На цій посаді пропрацювала до 1983 року. А далі... потрапила під скорочення: людину, яка віддала музеєві життя, врятувавши для нащадків святі його скарби, мстиві чинуші просто виставили на вулицю. У розпачі, вона навіть написала листа тодішньому міністру культури. Проте, він так і залишився не відісланим, очевидно, мама вирішила, що тамтешні чиновники теж поставляться до неї байдуже.

Мама замкнулася, рідко кудись виходила, а тим паче до музею. Якщо колись вона стійко боролася з хворобами, то тепер хвороби вхопили її міцно, пришвидшили відхід за вічний пруг.

Вона залишила по собі добру пам'ять. І величний музей. Там і досі згадують її – цю велику трудівницю і Берегиню Кобзареві спадщини. А я знову і знову доземно вклоняюся своїй Матері – за мужність, відвагу і відданість Шевченкові, правічному страдникові українського народу, нашому Праведникові і Пророку.

Ігор Русанівський.

Берегиня Шевченкових скарбів.

Ім'я Єлизавети Омелянівни Середи неодноразово зустрічав у численних виданнях, присвячених Тарасу Шевченку, знав про її синів Віталія та Ігоря, але й гадки не мав, що вони мають відношення до нашого краю. Поштовхом для поширеного пошуку матеріалів про цю славетну жінку стала розвідка-дослідження учениці Роменської міської школи № 7 Баганець Людмили, котру

вона підготувала і подала на Шевченківський літературно-мистецький конкурс, що проводився в Роменському краєзнавчому музеї. Довелося знову переглянути багато шевченкознавчих досліджень, відшукати її праці, заново їх опрацювати і переосмислити. Так з окремих деталей і штрихів вимальовувалося її життя, її діяльність і творчість, що цілком була спрямована на вивчення життєвого шляху Великого Кобзаря, пропаганду його невичерпної мистецької скарбниці, увічнення його пам'яті.

Єлизавета Середа народилася 26 квітня 1907 року в родині хліборобів в селі Овлаші побіля Ромен на Сумщині. Закінчила сільську земську школу, Роменське комерційне училище, трудову діяльність розпочала секретарем Овлашівської сільради. Нелегкі трудові будні, адже це був час велетенських зрушень і змін у селянському середовищі, не змогли погасити потяг до знань, прагнення продовжити навчання і скоро вона опиняється в Харкові, де навчається в інституті народної освіти, котрий закінчила 1931 року.

Харків на той час ще був столицею України, його культурно-мистецьке життя захопило студентку та її нареченого Макара Русанівського, на той час вже молодого аспіранта. То ж не дивно, що Єлизавета Середа деякий час працювала у Харкові – у науковій бібліотеці імені Короленка, науковим співробітником Інституту Тараса Шевченка, а згодом вона разом з чоловіком перебралася до Києва і в 1936–1937 роках працювала в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. В передвоєнний час, коли в Києві було створено Центральний музей Т. Г. Шевченка, перейшла науковцем до нього, докладала чимало зусиль до формування колекцій музею, опрацювання та вивчення життя і творчості поета і художника, створення музейних експозицій.

Та, попри улюблену роботу, перші успішні кроки на ниві шевченкознавства, родинне щастя і затишок, життя виявилось складним і нелегким. Адже то були часи чи не найбільших випробувань для української творчої еліти, жорстоких політичних переслідувань української інтелігенції, репресій проти митців, літераторів і науковців. Ця чорна біда українського народу не минула і родини Єлизавети Омелянівни. Зазнав переслідувань і її чоловік Макар Русанівський, що успішно дебютував на нелегкій ниві шевченкознавства. З початком віроломного і підступного нападу фашистів на рідну землю, його було заарештовано вдруге і

до сім'ї, дружини та дітей він більше не повернувся, трагічно загинув в горнилі сталінських репресій з тавром ворога народу...

Тамуючи гіркий біль від втрати рідної людини, Єлизавета прагнула забутись в роботі, в турботі про дітей, тим більше, що фашисти стрімко наближалися до Києва, постало питання про евакуацію музейних експонатів, безцінних скарбів, пов'язаних з ім'ям великого Шевченка.

Більшість реліквій були підготовлені до евакуації і відправлені до залізниці. Та згодом до музею прибіг солдат і повідомив, що чимало ящиків з музейними експонатами не були евакуйовані – через чиєсь злочинне недбальство їх чомусь скинули під міст і вони не були відправлені. Жінка миттю помчала до місця перебування найціннішого в її житті скарбу, серед якого були картини, скульптури, безцінні кліше з шевченкових праць. Вона попрохала солдатів, що саме мінували міст, врятувати шевченківські скарби. Молодший лейтенант виділив автомашину і бійців, які допомогли перевезти врятовані експонати до музею. Перепакувавши експонати, вона відвезла їх на вокзал і здала під охорону в останній поїзд, що вирушав з Києва на схід країни.

А незабаром до Києва увірвалися гітлерівці і розпочалися чорні дні фашистської окупації. Як і для всіх киян головним стало вижити, а для неї особисто – ще й турбота по збереженню багатьох експонатів Шевченкового музею, що залишилися в окупованій столиці. Адже решту музейних предметів відважний науковець зберігала в ящиках в одній з багатьох кімнат протягом усієї фашистської окупації міста. Важко навіть уявити про ті біди і небезпеки, які могли трапитися з ними та й власне з їх берегинею.

Якось до підвалу, де були заховані експонати, завітав з перевіркою один із гестапівських офіцерів. Він запитав, що там лежить і чому опечатані двері. Насправді Єлизавета сама їх опечатала, приклавши до сургуча німецьку монету. А німцю вона сміливо відповіла, що буцімто не знає, що там, за дверима, але бачила на власні очі, як високі начальники опечатували двері. Згадка про високі армійські чини магічно вплинула на гестапівця і відбила охоту далі дошукуватися істини, і він пішов геть.

Напередодні фашистського відступу з Києва Єлизавета Омелянівна Середа ще раз переховала експонати в інше місце, закидавши їх стосами дошок. Так, завдяки мужності та самовідданості цієї скромної, маленької на зріст жінки, музейні

експонати та обладнання пережили жакливі роки гітлерівської окупації, були врятовані від знищення і пограбування...

По визволенню Києва від фашистів Єлизавета Омелянівна деякий час навіть виконувала обов'язки директора музею, а потім її звільнили з цієї посади, оскільки вона... перебувала на окупованій території. А у вересні 1944 року всі збережені речі Шевченка (серед них 256 творів живопису і гравюр, 69 скульптур, 44 фарфорові і фаянсові предмети, 28 килимів та гобеленів, 78 кліше з Шевченкових творів, 65 фото- та друкованих матеріалів) повернулися до музею. А пізніше надійшли і ті 11 ящиків із сімома тисячами експонатів, які вона встигла відправити на схід країни. Здоровий глузд перемиг і Єлизавету Омелянівну Середу було нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

Її життя було сповнене гіркоти і смутку, які вона тамувала в собі. Її син Ігор Русанівський писав: «Тепер мами вже немає. Лишились її книжки, рукописи, лишились збережені нею експонати, які зайняли належне місце в новій експозиції. Тут, я вважаю, і постає мамина душа, бо як же інакше пояснити те відчуття, коли я заходжу до Шевченкового храму?»

Єлизавета Середина майже все своє невтомне життя присвятила музейній справі, шевченкознавству, дослідженню багатьох сторінок творчої біографії великого Кобзаря. Якимсь на схилі літ, її син Ігор запитав свою матір, що означає для неї Шевченко. Вона відповіла: «Починаючи з 15 років і до сьогодні я живу разом із Шевченком. Шевченко для мене – все!».

І це справді так. Її перші шевченкознавчі дослідження з'явилися ще в довоєнний час. Згадаємо, зокрема, серед них статтю «Основні хронологічні дати з життя і творчості Т. Г. Шевченка (1814–1861 рр.)», які були опубліковані в кількох номерах тогочасного журналу «Літературна критика» в 1938–1939 роках, статтю «Матеріали до бібліографії Т. Г. Шевченка», підготовлену у співавторстві із Л. Г. Бойком і опубліковану в четвертому номері журналу «Радянське літературознавство» за 1939 рік.

В історію української культури вона увійшла як відомий музеєзнавець, шевченкознавець, як невтомний дослідник і популяризатор творчості Тараса Шевченка. Вона брала участь у створенні шевченківських експозицій в Києві, Каневі, селі Шевченковому, також ряду літературних музеїв України.

Справжній корифей музеєзнавства, Єлизавета Омелянівна підготувала чимало фахівців цієї галузі.

Є. Серeda була надзвичайно сумлінним і серйозним науковцем, з-під її пера вийшли книжки «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка», «Від підмайстра до академіка», «Шевченківські місця України», «Шляхами Великого Кобзаря», «Тарас Шевченко – художник». Єлизавета Серeda була автором

праць про малярський доробок Т. Г. Шевченка, брала участь у підготовці кількох видань спадщини Т. Г. Шевченка, збірників «Документів та матеріалів до біографії Т. Г. Шевченка», десяти томного зібрання творів Шевченка тощо.

В некролозі про її смерть говорилося: «Єлизавета Омелянівна залишиться у пам'яті всіх, хто її знав, як надзвичайно чесна, порядна трудівниця. Щира любов до України, до її мови й культури осявала все творче життя Єлизавети Омелянівни». І це справді так. Її життя, її невтомна діяльність і незабутній подвиг по збереженню від загибелі безцінних Шевченкових скарбів вражає і захоплює, кличе до невтомної праці нові покоління українських музейників і шевченкознавців.

Григорій Діброва,

краєзнавець, член Національної спілки
журналістів України, член Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Бібліографія

Праці

Окремі видання

Шевченківські місця України: путівник / уклад. Д. Ф. Красицький, Є. О. Серeda та ін. – Київ : АН УРСР, 1957. – 163 с. : порт.

Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / В. Анісов, Є. Серeda. – Київ: Держлітвидав України, 1959. – 458 с.

Від підмайстра до академіка : нарис про Шевченка-художника / В. Ф. Анісов, Є. О. Серeda. – Київ : Мистецтво, 1967. – 78 с.

Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / В. Ф. Анісов, Є. О. Серeda. – 2-ге вид., доп. – Київ : Дніпро, 1976. – 392 с.

Державний музей Т. Г. Шевченка : фотокнига / авт.-упоряд. : Л. І. Внучкова, Є. О. Серета, В. О. Судак, Г. П. Паламарчук. – Київ : Мистецтво, 1981. – 143 с. : іл. – (Укр. мовою, резюме – англ. мовою).

У книгах

Матеріали до бібліографії Т. Г. Шевченка / Л. О. Серета, Л. Г. Бойко // Радянське літературознавство. Наукові записки. Кн. 4. – Київ, 1939. – С. 177–189.

До атрибуції малярських творів Т. Г. Шевченка, виконаних в Аральській експедиції 1848–1849 рр. // Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка : матеріали присвячені дослідженню творчості Шевченка-художника. Вип. 1. – Київ, 1959. – С. 42–53.

Київ та його околиці в мистецькій творчості Т. Г. Шевченка // 3 досліджень про Т. Шевченка : збірник. – Київ : Дніпро, 1968. – С. 32–45.

У періодиці

Основні хронологічні дати з життя і творчості Т. Г. Шевченка (1814–1861 рр.) // Літературна критика. – 1938. – № 2. – С. 36–52 ; 1939 – № 1. – С. 28–44 ; № 2–3. – С. 198–214.

Центральний музей Т. Г. Шевченка // Література і мистецтво. – 1944. – 9 берез. – № 5.

Про атрибутування мистецького твору Т. Г. Шевченка //Образотворче мистецтво. – 1975. – № 3. – С.30.

Про Є. О. Серету

Шевченківський словник : у 2-х т. Т. 2. Мол – Я / Ін-т літ. ім.Т.Г.Шевченка АН УРСР. – Київ : Вища школа, 1977. – С. 209.

Єлизавета Омелянівна Серета : [некролог] // Культура і життя. – 1992. – 19 груд. (№ 50–51).

Діброва Г. Берегиня Шевченкових скарбів // Вісті Роменщини. – 2001. – 11 квіт. (№ 30). – С. 2.

Манжела Б. Берегиня шевченківської спадщини // Вісті Роменщини. – 2012. – 19 трав. (№№ 37–38). – С. 3 : фот.

Марченко М. «Шевченко для мене – все!» // Вечірній Київ. – 2005. – 26 жовт. (№ 158).

Понпа М. Роменська берегиня Тарасової спадщини // Вісті Роменщини. – 2006. – 4 берез. (№№ 25–26). – С. 7.

Про переховування спадщини Кобзаря з державного музею під час Другої світової війни в Києві уродженкою с. Овлаші Роменського району Є. О. Серетою.

Русанівський І. Берегиня: Слава і біль України // Сільські вісті. – 2008. – 10 січ. – С. 3.:фот.

Спогади сина Єлизавети Омелянівни Середи Ігоря Русанівського про свою матір.

Манжела Б. Берегиня шевченківської спадщини // Вісті Роменщини. – 2012. – 19 трав. (№№ 37–38). – С. 3 : фот.

На знімку: Є. Серода веде екскурсію у Державному музеї Т. Г. Шевченка в Києві, де працювала науковим співробітником.